

РАЗДЕЛ 7. НАУЧНЫЕ ДИСКУССИИ

ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В РОКИ І СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Г.В. Батенко

Боротьба єврейського народу за створення національно-державного утворення, як відомо, активно розпочалася у другій половині XIX ст. За цей період лідери створеного сіоністського руху прагнули поширити свої ідеї серед пересічних єврейських мас та примусити європейські уряди зайнятися пошуком територій для розселення народу на „землі обітованої”. Цьому не завадили навіть найпотужніші світові катаклізми.

Як загальновідомо, I світова війна, що розпочалась в серпні 1914 року, у якій Туреччина виступила на стороні Німеччини, остаточно переконала Великобританію, що прийшов час всерйоз зайнятися встановленням англійського панування в Палестині. Під час I світової війни, на одній із численних зустрічей між Бальфуром і Х. Вейцманом, перший заявив: “Я вірю в те, що, коли гвинтівки змовкнуть, ви одержите свій Єрусалим” [1, с.27].

Коли наприкінці жовтня 1914 року відбулося засідання кабінету для обговорення питання про військові дії проти Туреччини тодішній міністр фінансів Ллойд Джордж запросив своїх колег обговорити питання „про остаточну долю Палестини” і Герберт Семюель, єдиний єврей у складі уряду терміново звернувся до міністра іноземних справ сера Едуарда Грея з приводу „створення єврейської держави у Палестині, яка через близькість до Суецького каналу змогло б виявити добру волю у справі, яка мала велике значення для Британської імперії” [2].

У листопаді 1914 року Х. Вейцман у листі до видавця англійської газети “Манчестер Гардіан” Скоттові, людині, що добре знала членів британського кабінету, виклав свою позицію щодо співробітництва між ВСО та Великобританією в Палестині. Він писав: “Ми можемо з повною відповідальністю сказати, що якби Палестина потрапила в сферу британського впливу, якби Англія підтримала ідею поселення євреїв у цій країні під англійською егідою, то через 20 – 30 років у Палестині жило би більш мільйона євреїв, що сприяли б розвитку країни, відродженню цивілізації та надійно захищали б Суецький канал” [3]. У січні 1915 року Вейцман зустрівся з Ллойд Джорджем, що вперше зіткнувся зі сіонізмом, коли консулював Герця як юриста у відношенні проектів Аль-Аріш і Уганди. Через кілька днів після оголошення війни Туреччиною (листопад 1914 року), він заявив Герберту Семуелю про своє бажання бачити Палестину єврейською державою. Ллойд Джордж почував інстинктивну симпатію до малих народів, до одного з яких він сам належав. Прем’єр-міністр Асквіт не бачив у прагненнях сіоністів нічого, крім фантастичних мрій, а пропозицію британського контролю над Палестиною він вважав просто непотрібною та небажаною доважкою до імперських обов’язків Великобританії” [4, с.255].

Ця проанглійська політика принесла свої плоди після того, як прем’єр-міністром Великобританії став Д. Ллойд Джордж (грудень 1916 р.), міністром закордонних справ – Бальфур, членом військового кабінету – Мілнер. Усі вони були прихильниками сіоністського руху. До них приєднався й помічник Бальфура лорд Роберт Сесіл. Д. Б. Глабб так писав про це: “У грудні 1915 р. не було розмов про переселення євреїв у цю країну (Палестину – Г. Б.). Прем’єр-міністром був Асквіт, що вважав ідею створення єврейського національного дому в Палестині фантастикою. У грудні 1916 р., прем’єр-міністром Великобританії став Ллойд Джордж, який відразу ж, у лютому 1917 р. погодився на зустріч Марка Сайкса з сіоністами для обговорення цього питання” [5; 3, с.255]. Хоча й Асквіт у перші дні після вступу Туреччини у війну на стороні Німеччини заявив, що “...політика у відношенні Туреччини і її арабських провінцій повинна бути неодмінно переглянута” [1, с.20]. Переговори з британським урядом із приводу створення єврейського національного осередка в Палестині проводили президент Сіоністської федерації Великобританії Х. Вейцман і член Виконкому ВСО Наум Соколов. Сіоністи розуміли, що необхідно одержати підтримку Об’єднаного комітету, що представляв англійських євреїв і впливав на всі єврейські громади за кордоном. Заснований у 1878 році Радою депутатів англійських євреїв (федерація єврейських комун) і Англо-єврейським суспільством (заснованим на індивідуальному членстві), Об’єднаний комітет зовсім не поділяв прагнення сіоністів і рекомендував Міністерству закордонних справ ігнорувати їх [4, с.25]. Сіоністів у Великобританії активно підтримували Едвін Монтегю – держсекретар у справах Індії в британському уряді, банкір і політичний діяч К. Монтефіоре [6]. Сіоністами були встановлені контакти з політичними лідерами Великобританії, насамперед із Д. Ллойд Джорджем, Артуром Бальфуром* – майбутнім міністром закордонних справ, Гербертом Семуелем – майбутнім Верховним комісаром Палестини, Марком Сайксом. Ще в 1915 р. в офіційному меморандумі “Майбутнє Палестини” Г. Семуель виступав за

“... англійську анексію Палестини, у якій ми (англійці – Г. Б.) могли би поселити 3 чи 4 мільйони європейських євреїв” [7].

Колишній прем'єр-міністр Великобританії Асквіт писав у своєму щоденнику з приводу обговорення планів оволодіння Палестиною за допомогою єврейських колоністів таке: “Як не дивно, ще одним захисником пропозиції (переселення європейських євреїв у Палестину – Г. Б.) був Ллойд Джордж. І мені не варто говорити, що йому ні до чорта не потрібні ні євреї, ні їх минуле, ні їх майбутнє, однак він вважає, що перехід священних місць під опіку “атеїстичної” Франції був би катастрофою” [3, 87]. До речі, те, що Ллойд Джорджу, за словами Асквіта, була байдужа доля євреїв, зовсім не виявляється дивним. Угоди, подібні до тієї, яку уклали між собою в Палестині англійські правлячі кола та лідери сіонізму, ніколи не полягали лише у взаємних симпатіях договірних сторін. Максимальна вигода – от що було вирішальним моментом у подібних ситуаціях. Прем'єр-міністр Девід Ллойд Джордж неодноразово заявляв, що завоювання англійцями Палестини було для нього “єдиною посправжньому хвилюючою річчю в цій війні” [8, с.338]. Швидше за все це було лише риторичною екзальтацією. У свою чергу, сер Герберт Асквіт ставився до сіоністів як до расистів, а Джозеф Чемберлен заявив єврею Сіднею Сонніно, що обіймав посаду міністра закордонних справ, що він “нехтував тільки один народ, а саме євреїв: вони всі за природою боягузи” [8, с.339].

Країни, члени Антанти не збиралися надавати незалежність арабам, що проживали на території Османської імперії. Про це свідчила укладена Англією 16 травня 1916 р. угода з Францією про майбутній розподіл як турецьких, так і арабських територій Османської імперії (угода Сайкс-Піко). Правда, у Палестині за цією угодою передбачалося установити міжнародне управління. Відповідно до цієї угоди, східне узбережжя Середземного моря на півночі до Адани і далі до Сіваса, Малат'ї, Діярбакіра, Мардина й Урфи, (включаючи ці міста) є французькою зоною; території на заході, що включали в себе Халеб, Хаму, Хомс і Дамаск, а на сході – Дейр Зора і колишній Мосулський вілайет повинні були стати сферою французького впливу. В англійську зону входила Месопотамія, а територія від Абу-Кемальї до Аммана та Мертвого моря була сферою впливу Великобританії. Форма міжнародного управління для Палестини встановлювалася за домовленістю між країнами Антанти*.

Тому що договір Сайкс-Піко був зовсім несумісний із угодою Мак-Магона – Хусейна, Англія і Франція ретельно ховали його від арабів, домовившись, що подальші переговори з Хусейном будуть вестися від імені обох держав. Договір Сайкс-Піко передбачав виділення Палестини в спеціальну зону під міжнародним управлінням “...з метою захисту релігійних інтересів держав Антанти” [9, р.8]. У Лондоні та Парижі розуміли, що пряме захоплення Палестини з її “святими місцями” одним із союзників Антанти навряд чи можливо буде втілити в життя. Тому англійці вимагали встановлення свого контролю лише над портами Хайфа й Акка. Стосовно Єрусалима угода залишалася незрозумілою [4, с.265]. Але так чи інакше, англійський план створення суцільного пояса колоніальних володінь зі сходу – від Індії, на захід – до Середземного моря, за договором Сайкс-Піко здійснювався.

У період підготовки та підписання угоди Сайкс-Піко, за проведення переговорів із лідерами сіоністського руху виступали прем'єр-міністр Великобританії Д. Ллойд Джордж, члени його кабінету, помітні англійські політичні діячі: Бальфур, Мілнер, Смутс, Сайкс. Вони відкрито виступали за створення в Палестині єврейського національного осередку. Вони активно підтримувалися Черчиллем, Ормсбі-Гором, Скоттом, Емері й іншими. Частина британських політиків і членів уряду виступала проти ідеї єврейської Палестини, яка не представляє ніякої цінності для Великобританії. Інші, навпаки, були прихильниками цієї ідеї, але боялися брати на себе відповідальність, пов'язану з проектом британського протекторату. Вони пропонували замість протекторату спільний домініон з Францією чи із США. Ще одна група британських політиків була прихильниками ідеї єврейської держави в Палестині. Військове міністерство розглядало Палестину як територію, “україн важливу для майбутньої безпеки та благополуччя Британської імперії” [4, с.262].

Сайкс зробив особливо важливі послуги сіоністським лідерам у тому, щоб переконати Францію відмовитися від своїх домагань на Єрусалим, над яким, відповідно до угоди Сайкс-Піко повинний був встановитися міжнародний контроль. Спочатку Франція претендувала на Сирію та Палестину, і погодилася на їх міжнародне управління лише під сильним натиском Великобританії [7, с.13; 3, с.87; 10, с.10-11].

Видатний діяч сіоністського руху Леонард Штейн так згодом писав про це: “План кампанії почав уже вималюватися. Вейцман повинний був приєднатися до Сайкса в Єгипті, і коли прийде час, направиться з ним у Палестину. Соколов повинний був спробувати створити більш сприятливу атмосферу в Парижі, де уряд не був готовий приймати сіоністів всерйоз. Передбачалося також почати погоджені зусилля для того, щоб заручитися підтримкою американських і російських сіоністів, і, якщо можливо, урядів цих країн, у справі виконання тепер уже відкрито висунутої сіоністської програми – створення під егідою Великобританії єврейського співтовариства в Палестині. Сайкс, зі своєї сторони, був готовий довести до відома Піко те, що Великобританія має намір наполягати на визначеному

суверенитеті англійців у Палестині і що французам прийдеться змиритися з тим, що їхні вимоги не будуть задоволені” [3, с.86-87; 10, с.10-11].

З іншої сторони, під час I світової війни, деякі лідери сіоністського руху, одночасно з пошуками “спонсорів” у Європі, створювали комітети на підтримку Туреччини. Так, Д. Бен-Гуріон і І. Бен-Цві в цей період неодноразово виступали за вступ євреїв у турецьку армію. Деякі діячі сіоністів, наприклад, М. Шертук і майбутній мер Тель-Авіва Д. Хосс пройшли навчання в турецьких військових закладах [11]. Як потім писав відомий ізраїльський військовий і політичний діяч Ігаль Алон: „Турків ніяк не вдавалося переконати, що ішов широ (підкреслено мною – Г. Б.) бажає їм перемоги в надії, що після цього Туреччина погодиться створити в Палестині єврейський національний осередок” [12]. З цією метою ЦК Хашомера („Чотовий”), (організації, яка створена євреями у 1909 році для оборони та подальшого заселення Палестини євреями – Г. Б.), розгорнув серед мешканців ішува широку агітаційну кампанію за прийняття турецького громадянства, одночасно переконуючи турецьку владу дати згоду на створення єврейської міліції. У свою чергу, турецька влада видала наказ – здати усю наявну у євреїв зброю. При цьому, варто враховувати, що під час I світової війни турецька влада насильно виселяла мешканців багатьох єврейських поселень. Турецький головнокомандуючий Джемаль-паша хотів переселити євреїв із Єрусалима й південних районів Палестини на схід від Йордану. У свою чергу багато арабських лідерів також були заарештовані, а деякі з них і страчені, за обвинуваченням у сепаратизмі й державній зраді.

У ході I світової війни арабам було обіцяне сприяння в утворенні незалежної арабської держави на більшій частині арабських вілайетів Османської імперії (включаючи й Палестину – Г. Б.) після перемоги країн Антанти. Ця обіцянка мала на меті – залучити на сторону Антанти арабське населення Османської імперії у війні проти країн “осі”. Ця обіцянка містилася в переписуванні Верховного комісара Великобританії в Єгипті Генрі Мак-Магона з правителем Мекки шерифом Хусейном аль-Хашимі, що продовжувався з липня 1915 по березень 1916 р. У цей період він був еміром Мекки, мав особливий статус хоронителя священних ісламських міст. Володіючи таким статусом, він був фактичним представником арабських народів, хоча формально не мав над ними верховної політичної влади. Хусейн, у листі до Мак-Магона від 14 серпня 1915 р., так визначав кордони майбутньої арабської держави: на півночі – приблизно по 37 паралелі до кордону з Іраном; далі – на південний схід до Індійського океану; на захід – включаючи весь Аравійський півострів, крім Адена, що залишалося під англійським контролем; і потім на північ – по узбережжю Червоного та Середземного морів до Мерсіни [13]. Таким чином, майбутня арабська держава повинна було включати всі арабські території Передньої Азії – Ірак, Сирію, Ліван, Палестину, Йорданію й усю Аравію, за винятком Адена.

Мак-Магон, у листі-відповіді Хусейну від 25 жовтня 1915 р., від імені англійського уряду зажадав виключити з арабських кордонів район Мерсіни в Південній Анатолії й частину Сирії на захід від лінії Алеппо-Хама-Хомс-Дамаск до Середземного моря. Мак-Магон посилався на те, що ці райони західної Сирії не можна назвати чисто арабськими і, крім того, тут Англія змушена враховувати інтереси свого союзника – Франції. Із такими змінами “...Великобританія готова визнати й підтримувати незалежність арабів у всіх районах у кордонах, які вимагались шерифом Мекки” [13, р.5]. Крім того, англійці хотіли поставити під свій контроль оборону майбутньої арабської держави й закріпити за собою посади радників в арабському уряді, що також викликало заперечення Хусейна. Після ревізії, яку було проведено лордом Китченером наприкінці 1915 р., було визнано, що заходи щодо охорони Суецького каналу, що прийнято Мак-Магоном, недостатні. Наприкінці 1916 р., в Каїрі Томас Едуард Лоуренс (пізніше Лоуренс Аравійський – Г. Б.) створив Арабське бюро, яке невдовзі стало філією англійського Форін Офіс та „штабом” британської політики на Близькому Сході. Лоуренс займався пропагандою серед арабських лідерів ідеї повстання проти Туреччини [14]. Таким чином, основні питання про майбутні англо-арабські відносини не були розв’язані до кінця. Проте, базуючись на обіцянках Мак-Магона, та не дивлячись на те, що з 50 тисяч озброєних було не менше 10 тисяч, не було ні гармат, ні кулеметів, не дивлячись на зверхні слова британського Верховного комісара у Єгипті (1916 – 1919) сера Реджинальда Уїнгейта – „Його (Хусейна – Г. Б.) армія фактично є просто наволочю, що нагадує натовп дервішів” [23], араби під керівництвом Хусейна підняли повстання проти Османської Туреччини в липні 1916 р. і 5 липня зайняв Мекку [14, с.351]. Восени 1916 р. Хусейн проголосив незалежність Хіджазу й оголосив себе королем арабів, тобто всіх арабських країн Азії, але країни Антанти й деякі інші визнали його владу тільки над Хіджазом. У процесі великого листування, шериф недвозначно вимагав “незалежності всіх арабських країн”, детально уточнюючи кордони зазначених територій, у які входила й Палестина. М. Мак-Магон, у свою чергу, завіряв шерифа в тому, що Великобританія готова визнати й підтримати незалежність арабів у всіх районах, “яких домагається шериф Мекки” [7, с.4; 10, с.12; 7, с.161; 16].

Після оголошення Хусейном себе „королем арабської нації” англійський та французький уряди виказали невдоволення цьому кроку та висловили готовність визнати його лише монархом Хіджазу та „проводирем повстання арабів проти турок” [15, с.351].

Ці ж обіцянки були підтверджені в трьох офіційних британських деклараціях, які вийшли після публікації радянським урядом тексту угоди Сайкс-Піко, і появи Декларації Бальфура, в яких говорилося, як відомо, про майбутнє арабських територій Османської імперії. Останні два документи викликали різкий протест із боку арабської громадськості. Король Хіджазу Хусейн став схилитися до виходу арабів із війни та висновку сепаратного миру з Туреччиною.

У цій ситуації Великобританія почала новий дипломатичний крок, метою якого було затримати арабів на стороні Антанти. 4 січня 1918 року оксфордський професор Хогарт, який обіймав важливу посаду в британській розвідці в Каїрі, вручив королю Хіджазу Хусейну меморандум англійського уряду, що одержав назву “меморандум Хогарта”. У ньому говорилося про те, що “держави Антанти рішуче виступають за те, щоб арабській нації була надана повна можливість для повторного утворення нації у світі... Що ж стосується Палестини, то ми рішуче відкидаємо підпорядкування одного народу іншому” [7, с.4; 10, с.12; 17]. Разом із тим, меморандум рекомендував арабам налагодити співробітництво з сіоністами. Хусейн узяв цей меморандум до відома, попередивши однак, що після закінчення війни він буде домагатися перегляду палестинського питання. Більш конкретно проблему поділу Палестини на англійську та французьку сфери впливу були викладені в спільній англо-французькій декларації від 7 листопада 1918 року, у якій як і раніше відзначалося, що термін “Сирія” містить у собі Ліван і Палестину: Великобританія та Франція погоджувалися сприяти становленню тубільних урядів і управлінь у Сирії та Месопотамії, які вже були звільнені союзниками, так само як і на тих територіях, які вони намагаються звільнити, і визнати їхній уряд, як тільки вони будуть фактично засновані” [7, с.4; 17].

Таким чином, Великобританія давала арабам тверді гарантії незалежності після закінчення I світової війни. Але, після закінчення війни, британською стороною було заявлено, що ці гарантії не поширюються на Палестину.

12 березня 1922 року Г. Мак-Магон написав лист у міністерство колоній, у якому він затверджував, що у своєму переписуванні з Хусейном виключав Палестину з числа незалежних арабських держав, і, що коли писав про Сирію, “мав на увазі тільки міста Дамаск, Хомс, Хама й Алеппо” [29]. Ще пізніше, 23 липня 1937 року в “Таймсі” був опублікований лист у газету Г. Мак-Магона, у якому він підкреслював той факт, що “... частина Сирії, відома як Палестина, не була включена в область, у якій арабська незалежність була обіцяна” [19; 17, с.325]*.

До 1937 року, кореспонденція Хусейна та Г. Мак-Магона не публікувалася, хоча питання про її публікацію не раз порушувалося на засіданнях у палатах громад і лордів британського парламенту в 20-і – першій половині 30-х років [20; 17, с.325]. Так, на засіданні палати громад 11 липня 1922 р., на питання У. Черчиллю – чи буде незабаром опубліковане листування Г. Мак-Магона із шерифом Мекки, чи хоча б лист Г. Мак-Магона від 25 жовтня 1915 року – глава міністерства колоній відповів негативно, тому що, нібито, “публікація одного чи всіх документів, що складають листування не представляє суспільного інтересу” [20, р. 1033; 17, с. 325]. Під час обговорення кореспонденції Мак-Магона з Хусейном у палаті громад у липні 1930 року, частина британських парламентаріїв вважала само собою зрозумілим обіцянку Г. Мак-Магона про надання незалежності арабам Палестини [20,р.2327; 17, с.325].

У звіті комісії Піла (1937 р.) британський уряд визнавав той факт, що в 1915 році Великобританією була обіцяна шерифу Мекки за підтримку Антанти в I світовій війні “незалежність більшої частини арабських провінцій турецької імперії. Араби зрозуміли так, що Палестина буде включена у сферу незалежної території” [34]. На цьому мова про обіцянки незалежності у звіті переривається. Таким чином, на думку британського уряду, уся проблема Палестини полягала в тому, що араби, нібито, просто не так зрозуміли ці обіцянки незалежності, точніше, не так, як хотілося би Великобританії.

Біла книга 1939 року, у відповідь на вимоги різних арабських делегацій офіційно визнати той факт, що Г. Мак-Магон від імені уряду Великобританії обіцяв незалежність арабським територіям, підкреслювала неможливість цього визнання, тому що Г. Мак-Магон нічого не говорив про “землі розміщені на захід від Йордану”, і тому “... кореспонденція Мак-Магона не є законною основою для висування вимог про незалежність арабської Палестини” [22; 10, с.16; 17, с.325].

Практично всі арабські дослідники вважають, що Великобританія не виконала своїх конкретних обіцянок, викладених у листуванні Г. Мак-Магона та шерифа Хусейна. Наприклад, Абд аль-Ваххаб Кайалі пише: “Британія погоджувалася визнати й підтримати арабську незалежність... у Сирійській провінції Османської імперії, якщо Хусейн оголосить війну Туреччині” [23; 17,с.325]. Великобританія не збиралася виконувати ці обіцянки, про що свідчила вищезгадана угода Сайкс-Піко. Тим самим,

Великобританія фактично відмовлялася від обіцянок, даних нею арабам щодо післявоєнного устрою території Османської імперії, населених в основному арабами. До кінця 1916 року Синай був окупований експедиційними військами Єгипту. Штурм Гази в березні 1917 року закінчився невдачею, але 2-го квітня військовий кабінет прийняв рішення звільнити Палестину. Ще в січні Сайкс радив своїм друзям-сіоністам мати напоготові людей, як тільки Великобританія вступить у Єрусалим [4, с.267]. Тим часом, спираючись на антитурецьке повстання арабів, англійські війська під командуванням фельдмаршала Алленбі розгорнули наступ проти турків у другій половині 1917 р. У липні 1917 р. арабські повстанці вибили турків із Акаби, 20 вересня англійська кавалерія захопила Назарет, 30 вересня 1918 р. воїни сина Хусейна Фейсала ввірвалися в Дамаск, тільки через добу в місто стали входити англійські частини Алленбі. Фейсал був проголошений королем Сирії, де був сформований арабський уряд. Але “через два роки французи викинуть Фейсала з Дамаска”... [24]. У жовтні Алленбі зайняв Беершебу, 9 грудня англійці вступили в Єрусалим*. Ще у 1916 році, коли поразка Туреччини ставало все очевиднішим, Хашомером був опрацьований план захоплення Єрусалиму та утримання його у своїх руках до приходу англійців, вважаючи, що „ в такому разі англійці оцінять внесок євреїв у справу перемоги Великої Британії та приймуть його до уваги при вирішенні питання про майбутнє Палестини” [12, с.26].

Англійський головнокомандуючий звернувся з відозвою до арабського населення, де урочисто заявив: “Мета війни на Близькому Сході для Великобританії полягає в тому, щоб звільнити гноблені турками народи та допомогти їм створити національні уряди за їх власним вибором і бажанням” [25].** Але ця мета повинна була здійснитися в невизначеному майбутньому, а поки, відразу ж після вступу в Єрусалим, Алленбі створив Occupied Enemy Territory Administration – Управління окупованої ворожої території на чолі з генералом Клейтоном. Власне для арабського населення мало що змінилося. Англійці цілком зберегли стару адміністративну організацію, податки, системи землеволодіння, шаріатський суд. Була встановлена система прямого управління, при якій усі підкорялися наказам головнокомандуючого – Алленбі. Сіоністи очікували, що нові хазяї Палестини будуть насамперед піклуватися про дотримання принципів Декларації Бальфура; але більшість британських офіцерів не підтримували офіційну політику своєї країни. Лише деякі з них (наприклад, Уіндем Дідз) співчували сіоністам, але більшість віддавали перевагу арабам, ніж євреям, вважаючи наполегливі вимоги останніх у кращому випадку просто абсурдними. З їхнього погляду, головне завдання було в підтримці status quo, у збереженні суспільного спокою й існуючого укладу. Більш того, англійські офіцери не мали досвіду адміністративної роботи й “при першому ж зіткненні з арабською опозицією сіонізму інстинктивно вирішили, що необхідно утримуватися від будь-яких дій, що можуть загострити конфлікт: адже араби, зрештою, склали переважну більшість населення” [4, с.636-637].

Проте, сіоністами була отримана від британського уряду офіційна підтримка в справі створення в Палестині “єврейського національного осередку”. Поява Декларації Бальфура (2 листопада 1917 р.) “...мотивувалося прагненням британського уряду заручитися підтримкою євреїв США й Росії у війні проти Німеччини. Фактично ж, Декларація Бальфура дала можливість Англії не передавати управління Палестиною під міжнародний контроль і не включати Палестину в майбутню арабську державу” [26], тобто відмовитися від обіцянок, викладених у листуванні Г. Мак-Магона й шерифа Хусейна аль-Хашимі. Деякі західні дослідники висувають тезу про те, що цих обіцянок і не було, а вся проблема протилежного тлумачення арабами й британським урядом кореспонденції Хусейна і Г. Мак-Магона полягає тільки в неточному перекладі листів, зроблених, мабуть, британським чиновником Р. Сторрсом – зокрема, при перекладі слова “дистрикт” як вілайет [27]. Якщо це справді є коренем проблеми, то цей переклад, на наш погляд, був зроблений свідомо. У той же час, у Декларації Бальфура Великобританія давала обіцянки євреям у відношенні Палестини, розпоряджатися якою вона не мала ніяких юридичних прав. У той час, євреї складали не більш 6% населення Палестини. Згодом Х. Вейцман писав, що для появи Декларації Бальфура, він провів біля двох тисяч переговорів [28; 17, с.325].

Шостий АПК (червень 1923 року) зажадав від уряду Великобританії виконання зобов’язань, даних ним у листуванні Г. Мак-Магона з шерифом Мекки Хусейном аль-Хашимі. Із метою підтвердження цих зобов’язань, була опублікована телеграма короля Хусейна, у якій підтверджувалося, що “Великобританія обіцяла активну підтримку в створенні загального арабського об’єднання в складі Іраку, Палестини, Трансїорданії, держав у Аравії, крім Адена” [18, р.481].

Напередодні II світової війни був створений комітет у складі представників Великобританії й арабів для вивчення цієї проблеми. Обидві сторони лише підтвердили свої колишні тлумачення листів Хусейна та Г. Мак-Магона. У той же час, англійська делегація все-таки визнала, що “арабське твердження щодо значення фрази “частина Сирії, яка лежить на захід від Дамаска, Хами, Хомса й Алеппо” має велику силу, ніж це здавалося дотепер. Вона погодилася з тим, що Палестина була включена в зону, на яку претендував шериф Мекки в його листі від 14 липня 1915 року, і те, якщо

тільки Палестина не була виключена з цієї зони в подальшому листуванні, вона повинна вважатися включеною в ту зону, у якій Великі держави повинні визнати й підтримувати незалежність арабів". Тим самим Великобританія визнавала той факт, що Палестина не була виключена з району, на який поширювалися англійські гарантії незалежності [7, с.46; 10, с.19; 17, с.325].

Ішла Перша світова війна й пророчити подальший розвиток подій на Близькому Сході було неможливим. У Лондоні знали, що рано чи пізно таємне стане явним і неминуче прийдеться зіткнутися з опором корінного арабського населення. Крім того, прийдеться якось виплутуватися зі становища, яке виникло, і пояснювати арабам, як Великобританія могла підписати два взаємовиключних документи: угоди Мак-Магона – Хусейна та Сайкс-Піко. І ось тут уряд Ллойд Джорджа вирішив використовувати у своїх імперських цілях сіонізм, який поставив перед собою завдання повернути всіх євреїв на "землю обітовану" й створити в Палестині єврейський національний осередок.

У лютому 1917 року відбулася перша офіційна конференція, що привела до появи Декларації Бальфура. У її роботі брали участь Сайкс, Семуель, лідери сіоністського руху, представники Ротшильдів. На цій конференції було прийняте рішення відмовитися від спільного володіння чи інтернаціоналізації Палестини на користь британського протекторату [4, с.267].

У жовтні Бальфур доручив Леопольдові Емері підготувати проект декларації. Проект Емері широко обговорювався в єврейському середовищі, і головний рабин завірив, що пропонується декларація буде схвалена переважною більшістю єврейського населення. Під час вирішального засідання кабінету 31 жовтня Бальфур залишив відкритим питання про те, чи виявиться Палестина під британським чи американським протекторатом, чи буде запропонований який-небудь інший політичний устрій. Після закінчення суперечок йому доручили написати лист лорду Ротшильду з проханням довести його зміст до зведення федерації сіоністів [4, с.276]. У свою чергу Артур Джеймс Бальфур протягом усього свого життя цікавився євреями, їхньою історією, а джерелом цього інтересу слугувало доскональне знання Старого Заповіту [8, с.339]. 2 листопада 1917 року Артуром Бальфуром, міністром закордонних справ уряду Д. Ллойд Джорджа, був датований лист лорду Уолтеру Ротшильду, що став відомим як "Декларація Бальфура". Його текст має такий вигляд: "Маю честь передати Вам від імені уряду Його Величності таку декларацію, у якій виражається співчуття сіоністським прагненням євреїв, представлену на розгляд кабінету міністрів, яка й була ним схвалена: "Уряд Його Величності (короля Георга V – Г. Б.) зі схваленням розглядає питання про створення в Палестині національного осередка для єврейського народу й докладе всі зусилля для сприяння та досягнення цієї мети; причому ясно мається на увазі, що не повинні вироблятися ніякі дії, які можуть порушити цивільні та релігійні права існуючих неєврейських громад у Палестині чи ж права й політичний статус, якими користуються євреї в будь-якій іншій країні" [29; 3, с.88; 17, с.325].

Перш, ніж відправити цей лист, Артур Бальфур відвідав Вашингтон, де консультувався з найбільшим діячем сіоністського руху в США, членом Верховного суду США Луїсом Д. Брандейсом. А. Бальфур відрекомендувався прихильником сіонізму й завірив у своїй підтримці "палестинського проекту" ВСО. Поряд з цим, Бальфур виразив своє побажання, щоб Палестина знаходилася під спільним керівництвом Великобританії та США [30].

В обмін на Декларацію Бальфура, сіоністські лідери дали обіцянку згуртувати всіх євреїв для підтримки Антанти, і, за твердженнями Д. Ллойд Джорджа "дотрималися свого слова" [3, с.88; 31]. 8 листопада 1917 року британська преса повідомила про прийняття нової Декларації. Ця новина з'явилася на сторінках газет поруч зі звісткою, що прийшла з Петрограда, про більшовицьку революцію. У газетах виражалася впевненість, що ця епохальна подія (Декларація Бальфура – Г. Б.) підготувала ґрунт для державотворення: "Дейлі Експрес" вийшла з заголовком "Держава для євреїв", "Таймс" і "Морнінг Пост" – "Палестина для євреїв". У "Обсервері" затверджувалося, що в подібних обставинах не могло бути більш правильного й більш мудрого державного рішення [4, с.277].

Жаботинський вважав російську революцію 1917 року страшною катастрофою, тому що російські євреї виявилися відірваними від світового єврейства й перестали брати участь у сіоністському русі. Але найгірше було в тому, що більшовизм породив протидію у всій Європі, тобто "... без більшовизму не було б Гітлера, а без Гітлера не було б II світової війни та холокоста" [4, с.545]. До речі, велику частину сіоністів, арештованих у СРСР у 20-х роках, вислали під видом покарання в Палестину. До травня 1925 р. в такий спосіб було вислано 152 особи. У довідці ОГПУ від 29 травня 1925 р. так говорилося про це "це (висилка в Палестину – Г. Б.) виявилася серйозним стимулом для посилення нелегальної роботи сіоністів, тому що кожний був упевнений, що за свою антирадянську діяльність він одержить можливість поїхати на суспільний рахунок у Палестину, а не розплачуватися за скоєний ним злочин" [32]. Ще у 1923 р. голова ОГПУ Ф. Дзержинський направив своєму колезі Меєру Триліссеру таємну записку, в якій велося, що чекісти мають прихильно ставитися до сіоністів, вміти завоювати їхню прихильність та користуватися ними у своїх цілях. Вважалося, що сіоністський рух можна буде використовувати для

протидії британській розвідці на Близькому Сході і, зокрема в Палестині. Крім цього, прихильники теорії світової революції збиралися використати Палестину в якості плацдарму для проникнення до „перлини британської корони” – Індії [33].

Американський учений-сходознавець, палестинський араб за походженням Е. Саїд відзначає такі особливості Декларації Бальфура: “Вона була створена а) європейським урядом, б) на європейській території, в) без усякого врахування бажання населення країни, г) вона була фактично обіцянкою передачі цієї території (Палестини – Г. Б.) спільності іноземців,... з метою перетворення її в національний осередок для єврейського народу” [34]. У Декларації Бальфура говорилося про єврейський національний осередок у Палестині. У той же час, лідери сіоністського руху не приховували, що метою ВСО є державотворення на цій території. На Паризькій мирній конференції 1919 року Х. Вейцман заявляв, що створення єврейського національного осередку призведе до появи національності “яка буде в такій же мірі єврейською, як французька нація є французькою, англійська нація є англійською. Пізніше євреї становитимуть більшість населення, вони будуть готові створити уряд, відповідно до рівня розвитку їхньої країни та їх ідеалів” [35]. Заради цієї мети, він, вітаючи майбутнє мандатне управління Палестиною, виражав надію на дозвіл 70 – 80 тисячам євреїв в’їхати найближчим часом у Палестину [35]. Незважаючи на розпливчастість формулювань Декларації Бальфура, у цілому вона припускала, що рано чи пізно в Палестині буде створена єврейська держава. Черчилль вважав, що населення цієї держави складе 3 – 4 мільйона, Сирія й Аравія повинні будуть залишитися в руках арабів, Палестина – перейти євреям, а палестинським арабам прийдеться з цим змиритися [3, с.88; 4, с.332; 17, с.326].

У цілому англійський уряд і ВСО розробили й обговорили шість проектів цього документа. Хоча в Декларації Бальфура не говорилося про негайне створення в Палестині єврейської держави, проте, вона позитивно сприймалася лідерами сіоністського руху. Про це Х. Вейцман писав таке: “Це один із тих випадків в історії, коли ми повинні запитати себе – варто було б нам бути непримиренними й наполягати на своєму. Змогли б ми домогтися тоді більш прийнятної для нас декларації чи ж англійський уряд, який втомився від внутрішніх розбіжностей між євреями, відмовився б займатися цією проблемою? Ми вирішили прийняти цю Декларацію” [3, р.207].

У Декларації Бальфура нічого не говорилося про палестинських арабів, що складали більш 90% усього населення Палестини і які мали близько 97% землі в Палестині (будь то християни чи мусульмани). Із іншого боку, Декларація Бальфура гарантувала дотримання прав і політичного статусу євреїв у будь-якій іншій країні. Ця “гарантія” була запропонована ВСО. Як справедливо вважають автори дослідження “Джерела й історія проблеми Палестини” – “Її включення стало результатом побоювання Монтег’ю у відношенні реакції на Декларацію з боку євреїв, що вирішили залишитися у своїх країнах” [7, с.16; 17, с.327].

Деякі дослідники (у першу чергу ізраїльські – Г. Б.), не посилаючись на джерела, заслугу в появі й редагуванні цього тексту Декларації приписують Хаїму Вейцману. У 1916 р. він, очолюючи хімічну лабораторію в Манчестері, запропонував першому лорду Адміралтейства Уїнстону Черчиллю спосіб одержання синтетичного ацетону для виробництва вибухових речовин. Через кілька місяців, нібито, новий прем’єр – міністр Ллойд Джордж поцікавився в Х.Вейцмана про винагороду його за цю роботу. Вейцман відповів: “Зробіть що-небудь для мого народу” [36; 3, с.88]. У своїх мемуарах, опублікованих через багато років, Ллойд Джордж згадував, що Декларація була дана Вейцману у відповідь на зроблену ним важливу роботу з виробництва ацетону. При цьому Бальфур був переконаний, що “євреї – це талановитий народ, що живе на землі з часів древніх греків; і перед ним – вигнанням, розсіяним, переслідуваним – християнський світ знаходиться в неоплатному боргу” [4, с.263].

Політика уряду Великобританії у відношенні Декларації Бальфура була сформульована Ллойд Джорджем в такий спосіб: “Немає ніяких сумнівів у тому, чого хотів кабінет. У його плани не входило державотворення відразу ж після підписання мирного договору без обліку побажань більшості населення. З іншого боку, передбачалося, що якщо євреї становлять більшість населення, то Палестина стане єврейським співтовариством. Думка про необхідність штучно стримувати єврейську імміграцію, щоб євреї постійно складали меншість населення, ніколи не приходила в голову нікому з тих, хто визначав політику” [3, р.212; 10, с.23; 7, с.162]. Після появи Декларації Бальфура Марко Сайкс заявив, що державотворення не входило в плани сіоністів, і радив євреям у їх же власних інтересах глянути на Декларацію очима арабів. Лорд Сесіл, помічник міністра закордонних справ, у грудні 1917 р. заявив: “Ми хочемо, щоб арабські країни були будинком для арабів, Вірменія – для вірменів, а Іудея – для євреїв” [4, с.280]. Але через кілька тижнів він повідомив, що все, що британський уряд робив, було запорукою того, щоб створити для євреїв у Палестині таку ж основу для існування, що й в інших національностей і не допускати стосовно них дискримінації [4, с.280]. Таким чином, Декларація Бальфура була не юридичним, а політичним документом.

У 1918 році Декларація Бальфура була визнана Францією, Італією та США [68], а в 1920 році на вимогу Великобританії цілком була включена в Севрський мирний договір, що передбачав передачу Сирії, Лівану, Палестини та Месопотамії під мандатне управління. Як і сіоністи, араби ще не цілком розуміли, що означає Декларація Бальфура на практиці. На зборах сіоністів у Ковент-Гардені 2 грудня 1917 р. з нагоди прийняття Декларації, двоє арабських представників виразили слова вітання сіоністам від імені свого народу. Незабаром Вейцман заявив, що всі непорозуміння між арабами та євреями залишаться в минулому. Найбільші каїрські газети “Мукаттам” і “Арам” писали, що арабам не потрібно побоюватися єврейської держави, а британський уряд усього лише визнав законні історичні права євреїв [4, с.327].

Дослідження ООН “Джерела й історія проблеми Палестини (частина I. 1917 – 1947 р.)” у такий спосіб оцінює значення цієї декларації для Палестини: “Декларація, що визначила напрямок подальшого розвитку подій у Палестині, була включена в мандат. Її здійснення викликало опір з боку арабів і привело до повстання. Вона зрештою привела до поділу й породила існуючу сьогодні проблему. Тому, необхідно вивчити цю Декларацію, яку можна вважати джерелом проблеми Палестини” [7, с.8].

Таким чином, треба зазначити, що лідери сіоністського руху докладали максимальних зусиль для просування ідеї створення національно-територіального осередку. Вони змушували дипломатів та урядовців Європи усвідомити їхню думку про необхідність її втілення. Величезним здобутком сіоністів стало видання Декларації Бальфура, яку визнали провідні держави світу і на кінець I Світової війни т.зв. „єврейське питання” стало однією із центральних питань зовнішньої політики європейських держав.

Література:

1. Waines D. A Sentence of Exile: Palestine-Israel Conflict 1897 – 1977. – Wilmettee, Illinois: Medina Press, 1977. – С. 27.
2. Черчилль Р., Черчилль У. Шестидневная война. – Иерусалим – М.: Гешарим – Мосты культуры. – 2003. – С. 22.
3. Weizmann Ch. Trial and Error. – N.-Y.: Schocken, 1949. – С. 149; Витвицкая В.В. Англо-сионистские отношения накануне и в годы первой мировой войны // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 24. – С. 86-87.
4. Лакер В. История сионизма. – М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. – С. 255.
5. Glubb J. V. Britain and the Arabs. – L.: Hodder and Stoughton, 1967. – С. 72; Витвицкая В.В. Англо-сионистские отношения накануне и в годы первой мировой войны // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 24. – С. 87.
6. Mallison T., Mallison S. U. The Palestine Problem in International Law and World Order. – Harlow: Longman, 1986. – P. 21.
7. Истоки и история проблемы Палестины. Часть I. 1917 – 1947. – Нью-Йорк: ООН, 1978. Щевелев С. С. Палестина в международных отношениях после окончания первой мировой войны // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 4.
8. Поляков Л. История антисемитизма. Эпоха знаний. – М. – Иерусалим: Гешарим, 1998.
9. Great Britain and Palestine 1915-1936. – L., N.-Y.: Oxford University Press, 1937.
10. Катату М. И., Щевелев С. С. Палестина под мандатным управлением Великобритании и палестинская проблема (20 – 40-е годы). – Деп. в ИНИОН АН СССР 18 января 1991, №43711. – С. 10-11.
11. Gilner E. War and Hope. A History of Jewish Legion. – N.-Y.: Herzl Press, 1969. –P. 24 – 25.
12. Алон И. Хагана// Арабо-израильские войны. – М. – СПб: АСТ – Terra Fantastica, 2004 –С. 25.
13. Great Britain and Palestine 1915-1936. – L., N.-Y.: Oxford University Press, 1937. –P. 5; Kedourie E. In the Anglo-Arab Labirinth. The Mc. Mahon-Hussayn Correspondence and its Interpretations 1914 – 1939. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1976. – P. 41.
14. Documents of the British Colonial Office about Middle East from 1919 to 1945. – L.: Public Record Office, 5 vol. – 2501 p.; Лоуренс Т. Э. Восстание в пустыне// Лоуренс Аравийский. – М. – СПб: АСТ – Terra Fantastica, 2002. – С. 73.
15. Лидел Гарт Б. Полковник Лоуренс// Лоуренс Аравийский. – М. – СПб: АСТ – Terra Fantastica, 2002. –С. 301.
16. Kedourie E. In the Anglo-Arab Labirinth. The Mc. Mahon-Hussayn Correspondence and its Interpretations 1914-1939. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1976. –P. 41.
17. Щевелев С. С. Английские „гарантии” независимости Палестины во время I мировой войны // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 5. – С. 324.
18. Palestine. A Study of Jewish, Arab and British Policies. Vol. I. – New Haven: Yale University Press, 1947. –P. 184.
19. Hueber T., Voss K.-H. This is Israel. Palestine Yesterday, Today and Tomorrow. – N.-Y.: Philosophical libr., 1956. – P. 68; The Times. – 1937, 23 July;
20. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 240 (No. 156 – 160) June 1930. – L.: His Majesty’s Stationery Office, 1930. – P. 391; Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 241 (No. 172 – 178) July 1930. – L.: His Majesty’s Stationery Office, 1930. –P. 412, 1262
21. Great Britain. Colonial Office. Palestine Royal Commission. Summary of Report. – L.: His Majesty’s Stationery Office, 1937. – P. 4.
22. Bulletin of the Palestine Economic Society. Vol. 3. October 1928. n. 3. Viteles H. Cultivation of Grapes in Palestine. – Tel-Aviv: The Palestine Economic Society, 1928. –P. 5;
23. Kayyali A.W. Palestine: A Modern History. – L.: Croom Helm, 1971. – P. 44;
24. Васильев А. История Саудовской Аравии (1745 г. – конец XX века). – М.: Классика плюс, 1999. – С. 276.
25. Ingrams D. Palestine Papers. 1917 – 1922. Seeds of Conflict. – L.: John Murray, 1972. –P. 20.

26. Новейшая история арабских стран Азии. – М.: Наука, 1988. – С. 201.
27. Cohen M. J. The Origins and Evolution of the Arab-Zionist Conflict. – Berkeley: Univ. of Calif. press, 1987. –P. 19 – 20.
28. Garaudy R. Palestine. Terre des Messages Divins. – P.: Albatros, 1986. –P. 283;
29. Great Britian and Palestine. 1915-1945. Information Papers No. 20. – L., N.-Y.: Royal Institute of International Affairs, 1946; L.: Chatham House, 1946. –P. 8 – 9;
30. Витвицкая В. В. Палестина в международных отношениях на рубеже XIX – XX веков (80-е годы XIX века – 1920 г.). – Симферополь: Пармекс, 1999. – С. 48.
31. Under Fire. Israel's 20-year Struggle for Survival (Ed. Robinson D.). – N.-Y.: Norton, 1968. –P. 33.
32. Бовин А. Записки ненастоящего посла. – М.: Захаров, 2001. – С. 106.
33. Ingrams D. Palestine Papers. 1917 – 1922. Seeds of Conflict. – L.: John Murray, 1972. –P. 297.
34. Said E. W. The Question of Palestine. – L.: Routledge and Kegan Paul, 1980. –P. 16.
35. The Political History of Palestine under British Administration (Memoranda by His Majesty's Government Presented in July, 1947 to the United Nations Special Committee on Palestine). – Jerusalem, 1947. –P. 3.
36. Бар-Зохар М. Бен-Гурион. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – С. 62;
37. Гейзель З. Политические структуры Государства Израиль. – М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2001. – С. 14.

Поступила 14.09.2004 г.